

Johnny and Jones

Johnny and Jones

Van tieneridool
tot
nazislachtoffer

Cees de Reus

Lees ook van Cees de Reus;

Rond de wereld met een glimlach,
Vierde uitgave, Brave New Books.

Italië met een glimlach,
Tweede uitgave, Brave New Books.

Um die Welt mit einem Lächeln,
Duitse uitgave, Delius Klasing Verlag

Een dorp van toen,
Eerste uitgave, Brave New Books.

De toevallige ontdekking van Paaseiland,
Eerste uitgave, Brave New Books

Schrijver: Cees de Reus
Coverontwerp: Cees de Reus
ISBN: 9789464353112
© cees de reus 2021
E-mail: borracho2000@hotmail.com

INHOUD

De dreigende toekomst.....	7
Voor Joden verboden	98
De laatste razzia	160
Sterrencabaret.....	205
Westerbork Serenade	241
Epiloog	276
Bibliografie	278

DE DREIGENDE TOEKOMST

‘Ik heb afgelopen week *Mein Kampf* gelezen,’ merkte Nol terloops op terwijl hij om het biljart liep. De twee kegelvormige lampen in café Van Klaveren hingen laag boven de biljarttafel en zetten het groenen laken in een helderwit licht. Hier en daar ontsierde een vage blauwe krijtstreep het smetteloze groen als aandenken aan een onvoorzichtige of minder geoefende biljarter. Hoewel het streng verboden was te roken tijdens het spelen en de gewoonlijk uiterst vriendelijke kastelein bij een overtreding van deze ongeschreven regel furieus kon worden, zat er toch een brandgaatje in het laken. De messingtellers voor het bijhouden van de stand in de bruinhouten rand van het ‘Wilhelmina’ biljart stonden nog op nul.

Nol stopte bij de korte band, keek nog eens, legde zijn linkerhand op het groene laken en nam de keu tussen de duim en de gekromde wijsvinger. Het achtereinde hield hij met de rechterhand losjes vast. Hij had in zijn eerste beurt al drie caramboles gemaakt, dit zou geheid de vierde worden.

‘Iedereen zou dat boek moeten lezen. Weet jij wat erin staat?’

‘Je denkt toch niet, dat ik voor zo’n onzin van een huis-tuin- en keukenschilder tijd heb,’ antwoordde Max en keek zijn vriend, die nog even opkeek, spottend aan.

‘Probeer jij maar liever eerst die bal aan de overkant te raken.’

Nol zei niets maar concentreerde zich op de volgende carambole. Met veel rechts effect moet het lukken. In gedachten zag hij de baan van de speelbal via de rode bal naar de lange band, korte band, lange band en carambole.’ Met ingehouden adem legde hij aan en stootte. Kets!

‘In plaats van nutteloze boeken te lezen, kun je beter op tijd krijten,’ schamperde Max.

Nol richtte zich op, kwaad op zichzelf, omdat hij zo’n makkelijke bal gemist had en een mooie serie verpruts.

‘Als je dat boek had gelezen, zou je begrijpen wat er in Duitsland aan de hand is,’ zei hij geïrriteerd en begon zijn keu zorgvuldig te krijten.

‘Ach kom, die verhalen over wat daar gebeurt, zijn toch allemaal overdreven. Wat hebben wij daar in Nederland mee te maken? Trouwens?’

Besluiteloos liep Max rond het biljart. Vertwijfeld bleef hij staan.

‘Deze bal is echt niet te maken.’

Nol knikte,

‘Daar heb je gelijk in. Ik heb die bal goed voor je weggelegd, maar denk er nog maar wat over na. Ik heb de tijd.’

Het was even stil. Alleen het geroezemoes van de vele klanten was te horen en het geluid van de tappende kastelein die met een lichte klap een glas bier neerzette, dat hij net met een schuimspaan vakkundig had afgewerkt.

‘Ik kan je wel vertellen, als Hitler maar de helft meent van wat hij schrijft, dan staat ons, en niet alleen ons als Joden, nog heel wat te wachten. Je ziet het toch bij onze Oosterburen gebeuren. Ik verbaas me er alleen over hoe mensen die overduidelijke signalen zo zorgeloos kunnen negeren.’

Nol zuchtte diep en voegde eraan toe:

‘Maar goed, jij bent in ieder geval niet de enige, die denkt dat het allemaal wel mee zal vallen. Kom, maak nu eerst maar die volgende bal.’

Max haalde zijn schouders op en maakte een beweging met zijn hand alsof hij alle zorgen van Nol weg wilde wuiven.

‘Man, laten we nog een pilsje nemen en zeur toch niet altijd zo. We zijn nog jong, het leven is goed, de toekomst ligt voor ons en morgen spelen we in de revue op het personeelsfeest van de Bijenkorf. En nu moet je even opletten hoe ik deze bal maak. Ik heb er lang genoeg over nagedacht. Het wordt een driebander, zoals zelden is vertoond in café Van Klaveren aan het Frederiksplein.’

2

Amsterdam ontwaakte langzaam na een lange regenachtige nacht. Eindelijk was het droog, maar op de Dam lagen nog heel wat plassen. Afgezien van een paar koerende duiven was het plein leeg en verlaten. Een eenzame man haastte zich geluidloos in de richting van de Warmoesstraat. Een bleek zonnetje gluurde even tussen twee daken door en probeerde moeizaam met haar eerste stralenbundels de donkere resten van de nacht te verdrijven. Flarden ochtendnevel hingen rond het natte paleis. Een marktkoopman duwde zijn handkar met verse groenten ratelend over de stenen. Nog even en het plein zou tot leven komen met loopjongens die bezorgingen deden, groentekarren, bakkerswagens en vrachtwagens, die de winkels in de Kalverstraat van voorraad moesten voorzien. Oude mannen zouden straks met hun bejaarde hondjes of nieuwe krant op de bankjes voor het paleis in het zonnetje zitten of, als het warm genoeg was, op het terras bij

Krasnapolsky in de schaduw een koffie drinken en nieuwtjes uitwisselen.

Nol huiverde toen hij de Dam overstak. Het was zo vroeg in de ochtend nog best fris. Hij sloeg de kraag van zijn lange mantel omhoog. Misschien had Max gisteravond wel gelijk en maakte hij zich zorgen om niets. Hij was blij in Holland te wonen, het kleine land ademde rust en vrede uit. Vooral Amsterdam was van oudsher een smeltkroes van volkeren en religies, dacht Nol, maar we zijn allemaal gelijk, zijn allemaal Nederlanders, ook als het om Hugenoten, Portugese Joden of Joden uit het oosten gaat. Iedereen heeft dezelfde rechten, ook wij als Joden. Zo staat het zelfs in de Grondwet. Het is niet voor niets dat Joden uit Duitsland naar het veilige en vrije Nederland vluchten. Hij haalde zijn schouders op. Hij maakte zich inderdaad zorgen om niets, hoewel? De gitaar bungelde op zijn rug. Vanavond was het eerste optreden voor een groot publiek.

Het valse gele licht van een lantaarn spiegelde zich in de natte glimmende stenen, de tramrails verdwenen in een vloeiende dubbele ijzeren lijn om de hoek tussen het paleis en de Nieuwe Kerk door. Rechts lag de Bijenkorf. Het gebouw stond als een zwarte schaduw, die zich scherp aftekende tegen de ochtendhemel. De grote ramen in het donkere silhouet waren helder verlicht en straalden warmte en geborgenheid uit. Kom maar binnen Amsterdammers, hier is het gezellig en je kunt er van alles kopen. Of je het nodig hebt of niet. Maar op dit vroege uur stroomde alleen het personeel door de grote deuren naar binnen, de klanten moesten nog even wachten.

Nadat hij zijn mantel op een haakje in de garderobe had gehangen, liep Nol de afdeling op. In de grote, bijna vierkanten zaal stonden rijen houten bureaus, telkens twee tegenover elkaar in blokken van zes. In het midden van de zaal met de rug tegen de muur zat de chef van de afdeling als een dirigent voor het orkest. Vanaf die centrale plek kon mijnheer Frank van onder borstelige wenkbrauwen zijn afdeling goed overzien. Voor het geval iemand met hem wilde spreken over een moeilijke berekening stond er een lege stoel voor het bureau. De stoel symboliseerde bereikbaarheid in de hiërarchie, maar bleef bijna altijd leeg. Zijn bureau was groter dan de bureaus van de gewone medewerkers en had ook meer laden. De volgende stap in de carrière van de heer Frank zou een eigen kamer zijn, hoewel dat privilege slechts voor weinige uitverkorenen was weggelegd. Maar mijnheer Frank had goede hoop voor de toekomst. Hij leidde de afdeling calculatie met strenge doch rechtvaardige en bovenal kundige hand.

Nol was niet de eerste op de afdeling. Afgezien van mijnheer Frank, die gezien zijn functie dagelijks als eerste meende te moeten arriveren en demonstratief als laatste na de werkdag het gebouw verliet, zat mijnheer Spapens al op zijn werkplek, alsof hij in het geheel niet weggeweest was. In zekere zin was dat ook zo. Hij zat al een eeuwigheid, voor zover je op aarde van de eeuwigheid kunt spreken, op die plaats in de verste hoek van de zaal. In ieder geval zat hij er al zo lang als Nol zich kon herinneren. Alleen aan het met drie boterhammen gevulde trommeltje kon Nol, die naast hem zat, zien dat mijnheer Spapens wel degelijk gedurende de nacht thuis geweest moest zijn. Met zijn hoornen bril op de punt van zijn grote neus zat hij in zichzelf mompelend getallen af te vinken. Op het vrolijke ‘Goede morgen, mijnheer Spapens,’ keek hij even met een

vriendelijke, verstrooide glimlach omhoog en bewoog zijn uitgestrekte hand wiegend heen en weer alsof hij wilde zeggen: Het kan vriezen of het kan dooien, en zei,

‘Duuussee Nool.’

Hij zei die twee langgerekte woorden elke morgen. Nol wist nog steeds niet wat zijn oude collega eigenlijk tot uiting wilde brengen. Het leek het begin van een lange uitweiding over de vele afwegingen die de oude heer in zijn leven had moeten maken, maar verder dan die twee woorden kwam hij nooit. Nol had gehoord dat zijn buurman alléén leefde, hoewel mijnheer Spapens dat gerucht zeker niet zelf in de wereld had gezet. Veel meer dan de twee woorden bij de begroeting had hij nog nooit gesproken. Toch wel tof, schoot het door Nol heen, dat de directie van de Bijenkorf hem, hoewel niemand wist wat zijn werk eigenlijk inhield, niet ontsloeg. Ondanks de karige gesprekstof waardeerde hij de rust die de oude man uitstraalde en de warmte van zijn vriendelijke glimlach. Voorzichtig zette Nol zijn gitaar in de hoek. Vanavond was de grote avond.

3

Max rende met twee treden tegelijk de trap op. Hij was wel vaker te laat opgestaan, eigenlijk meestal, maar vandaag was het echt op het laatste nippertje. Hij haalde diep adem, opende de deur naar de afdeling en slenterde neuriënd naar binnen, alsof hij nog alle tijd van de wereld had.

Achter de toonbank bij de kassa keek zijn chef, mijnheer Goldstein, demonstratief omhoog naar de grote klok die achter hem aan de muur hing. Op dat moment versprong de grote wijzer en wees het hele uur aan. Hij was nog net op tijd. Gelukkig maar, dacht mijnheer Goldstein, Hij had er

een hekel aan de jonge Max te berispen. Het was zo'n aardige jongen en, dat moest hij eerlijk toegeven, een uitstekende verkoper. Hij zou het nog ver schoppen in het leven. Misschien zou hij hem zelfs wel opvolgen en ooit chef van de afdeling witgoed worden. Hoewel, dan zou hij zelf wel eerst bevorderd moeten worden.

Liefdevol veegde Max met een gele stofdoek de nieuwste aanwinst af: een wasmachine. Maar niet zomaar een wasmachine, een automatische wasmachine. Het apparaat was niet goedkoop, integendeel de machine was belachelijk duur, maar, vond hij, het was wel het toppunt van technisch vernuft. Uit zijn ooghoek zag hij een chique geklede dame de afdeling oplopen. Ze droeg een lange smalle rode mantel en een rood hoedje, dat op haar roodbruine opgestoken haar balanceerde volgens de laatste mode. Ze had kennelijk belangstelling voor een elektrisch strijkijzer. Misschien een kandidaat voor het nieuwste model wasmachine, dacht Max. Ze ziet er in ieder geval welgesteld uit. Ze ziet er ook nog eens aantrekkelijk uit.

‘Goede morgen mevrouw. Tilt u het apparaat maar eens op.’

Max lachte stralend naar de vrouw, die hem met haar grote blauwe ogen aankeek.

‘Oh, wat licht,’ glimlachte ze verbaasd en dacht, wat een knappe jongen!

‘Ja, mevrouw, dat is heel wat anders dan die zware gietijzeren dingen die je op het fornuis moet opwarmen en die al na een paar minuten strijken weer koud zijn. Weet u, dit strijkijzer is ontworpen om het werken zo makkelijk mogelijk te maken.’

‘Jaaah’, zei de dame aarzelend, ‘maar je moet toch nog steeds de was strijken.’

‘U heeft helemaal gelijk, mevrouw, maar met dit moderne apparaat bent u veel sneller klaar en houdt u tijd over om leukere dingen te doen.’

Met grote ogen keek ze Max aan. Wat een leuke bos met haar heeft die jongen.

‘Hoezo hou ik tijd over?’

Tijd is kennelijk belangrijk voor deze mooie dame, dacht Max. Na het strijkijzer loods ik haar naar de wasmachine.

‘Dit strijkijzer is het toppunt van techniek. Door deze draad stroomt elektriciteit, die het strijkijzer opwarmt. U heeft met dit apparaat geen fornuis meer nodig om het ijzer telkens weer op te warmen. U hoeft het ijzer ook niet meer bij uw wang te houden om te voelen of het heet genoeg is om met strijken te beginnen. De techniek zorgt ervoor dat het ijzer op de juiste temperatuur komt en op die temperatuur blijft!’

‘Hoe is het mogelijk,’ de dame sloeg haar hand van verbazing voor de mond,

‘maar hoe moet ik het apparaat aansluiten?’

‘Heeft u thuis zo’n stopcontact zoals hier aan de muur zit?’

vroeg Max en wees naar de muur.

‘Nee,’ schudde de dame het hoofd, ‘ik geloof het niet. Weet u, ik ga binnenkort trouwen en ken mijn nieuwe huis nog niet zo goed.’

‘Geeft niets als er geen stopcontact is,’ zei Max opgewekt.

‘U kunt deze fitting erbij kopen en die schroeft u thuis in de lamp.’

Samen liepen ze met het strijkijzer naar de kassa. Links van het gangpad stonden de wasmachines. Alsof hij ineens een inval kreeg, bleef Max staan.

‘U bent heel modern, dat merk ik aan alles. Heeft u wel eens het reclamebiljet gezien: Een kind kan de was doen?’
De vrouw keek hem vragend aan.

‘Ja, is dat niet iets met zo’n nieuwe uitvinding?’

‘Precies, de automatische wasmachine!’
vulde Max aan en dacht, wat een prachtvrouw. Jammer dat ze al bezet is, een plezier om naar te kijken, zulke mooie benen en dan die kaarsrechte naad van haar nylons.

‘Hier links staan de nieuwste modellen. Prachtig! Een plezier om naar te kijken. Vindt u niet?’

Hij was in zijn element. Een strijkijzer verkopen was leuk, maar het duurste apparaat uit de hele collectie aan de man, of in dit geval aan deze vrouw, te brengen zou een echte verkoopprestatie zijn. Liefkozend aaide hij over de rand van de houten wastobbe en bewoog het grote ijzeren wiel, dat aan de voorkant zat. Daardoor draaide de driepotige constructie in het midden van de tobbe in het rond. Vol enthousiasme legde hij uit hoe de vuile was bijna zonder inspanning met deze constructie door het water werd bewogen. Met verbazing keek de dame naar dit wonderlijke apparaat.

Nu speelde Max zijn laatste troef uit. Hij liep naar een machine, die er bijna net zo uitzag als het vorige apparaat, alleen het grote wiel om aan te draaien, ontbrak.

‘Hier, mevrouw, hoeft u helemaal niets meer te doen!’

Hij drukte op een knop en de houten driepoot in de tobbe begon als door een wonder te draaien.

‘Dit mevrouw is het nieuwste van het nieuwste. Een elektrische automatische wasmachine. Dat is toch precies wat u nodig heeft! U zou één van de eerste in heel Amsterdam zijn, die zo’n machine bezit.’

Bij de kassa vroeg Max met een ernstig gezicht.

‘Wilt u het strijkijzer, de wasmachine en de bijpassende mangel gelijk meenemen? Dan doe ik alles in een tasje.’ Even wist de dame met de rode mantel en het bijpassende hoedje en de rechte naden van haar nylonkousen niet of ze het goed had verstaan, maar toen schaterde ze het uit van het lachen. Wat een leuke knul, dacht ze weer, maar ja hij is wel wat te jong voor me en ook nog eens een heel stuk kleiner dan ik. Trouwens ik ga binnenkort trouwen en hij had mijn zoon kunnen zijn, stelde ze zichzelf gerust.

4

De grote zaal zat mudjevol. Op de extra klapstoeltjes, die als aanvulling achterin gezet waren, zaten de koffiemeisjes. Alleen de stoelen op de eerste rij waren nog vrij in afwachting van de eregasten. De donkergroene gordijnen voor het podium waren dicht. De kruislings aan het plafond opgehangen papieren slingers gaven de anders zo kale ruimte een feestelijk aanzien. Er klonk een mengelmoes van opgewonden stemmen en vrolijk gelach in de zaal. Eindelijk hadden de medewerkers tijd om met elkaar de dagelijkse gang van zaken in het warenhuis te bespreken. Er hing een uitgelaten sfeer, alle bijenkorvers verheugden zich op een avond met veel plezier en wachtten gespannen op het begin van de jaarlijkse feestavond. Wie zouden er vandaag allemaal optreden?

Precies vijf minuten voor acht verstomden alle gesprekken. Als één man stond het hele personeel op toen de twee grote deuren achter in de zaal opengingen en de directie gevolgd door de procuratiehouders en bijzondere procuratiehouders binnenkwamen. Zij liepen, nee, zij schreden met plechtige gezichten zich bewust van de grote verantwoordelijkheid

die dagelijks op hun schouders rustte, door het middenpad naar de gereserveerde stoelen voorin de zaal. Nadat de heren gezeten waren en hun broekspijpen hadden opgetrokken om geen knieën in de broek van het driedelige zwarte kostuum te krijgen, ging het personeel ook weer zitten.

De heren van de directie staken met zichtbaar genoeg een sigaar aan. Na de directievergadering en de zware maaltijd na afloop van de vergadering was een Cubaanse sigaar goed voor de latere spijsvertering en roken tijdens de feestavond was één van de vele privileges van de directie. De voorzitter van de directie haalde het gouden horloge uit zijn vestzak en gaf met een handgebaar naar de voorzitter van de personeelsvereniging *De Zwerm* aan dat de feestavond wat hem betreft kon beginnen. De directie zat er klaar voor.

De *Bijko Rhythm Stompers* stonden achter het podium klaar voor hun optreden en luisterden naar de daverende lachsalvo's uit de zaal. Hopelijk hadden zij straks net zoveel succes. Nol was stik zenuwachtig voor zijn eerste optreden in zo'n grote zaal met zoveel publiek en al zijn collega's. In gedachten ging hij nog een paar moeilijke grepen door. Hij wist dat hij soms wel eens een akkoord miste. Bij Max was het heel anders, hij rookte ontspannen een sigaretje en blies de rook in kunstige ringen uit. Optreden voor publiek vond hij nog leuker dan wasmachines verkopen. Hij droomde van een professionele carrière als zanger achter de microfoon. Als vocalist bij *The Merry Makers* had hij een eerste stap gezet, maar hoewel de band best goede jazzmuziek speelde, waren ze nog niet veel verder dan bruiloften en partijen gekomen met af en toe een optreden in het Casino van Den Helder. Veel meer dan een

reisvergoeding en gratis drinken zat er niet in. Maar zijn hele leven bij de Bijenkorf slijten, nee, dat zou niet gebeuren. Hij wilde een grote ster worden!

Nol fluisterde hem in het oor:

‘Joh, ik moet alweer pissen.’

Max keek zijn vriend lachend aan en blies rook in zijn gezicht:

‘Och man, dat zijn de zenuwen! Je hebt geen tijd meer om naar de plee te gaan. Hou het maar op, we moeten zo op.’

Ze hoorden de stem van de conferencier, die de avond aan elkaar praatte.

‘Dames en Heren, ik vraag uw speciale aandacht voor onze eigen huisband, de fameuze en tot ver buiten de grenzen van ons prachtige warenhuis bekende *Bijko Rhythm Stomperssssss* met op de basgitaar Nol van Wesel, trompet Max Meents, trombone Bob Beek en achter de microfoon de onvolprezen swingende zanger Max Kannewasser. Geeft u deze topmusici een daverend applaus.’

Zwaaierend naar alle bekenden onder de toeschouwers kwam het kwartet het podium op. Nol stemde zijn gitaar, keek even naar de andere drie jongens, telde zachtjes: ‘één, twee, drie,’ en de muziek swingde de zaal in.

5

Albert Gemmeker schoof zijn bord weg en stak een sigaret op. Hij inhaleerde diep en blies de rook bedachtzaam uit. Even bleef de rook in een sliert om de lamp hangen en verdween dan in het niets. Zijn vrouw ruimde de tafel af.

Het leven kan raar lopen, dacht hij. De wereldoorlog ben ik gelukkig misgelopen, omdat ik toen nog te jong was om soldaat te worden. In het leger en vechten voor het vaderland is, denk ik, niets voor mij. Mijn eerste baan, verzekeringen verkopen, daar was ik best goed in. Maar in de crisesjaren na de depressie had geen mens meer geld over voor een verzekering. Dat vak had geen toekomst. Vanavond moest hij zijn vrouw een moeilijke boodschap verkopen.

Hij begon voorzichtig en streek met zijn hand over het haar.

‘Ik heb het best naar mijn zin bij de politie.’

‘Ja, gelukkig heb je voor een baan bij de politie gekozen,’ glimlachte zijn vrouw.

‘Daar zit je goed en kun je carrière maken en als ambtenaar met een kantoorbaan heb je ook niets te maken met die knokploegen op straat en die optochten van de nazi’s. Als ik die lui zo op straat zie en het gebral op de radio hoor, krijg ik het echt benauwd. Weet je nog onze Joodse groenteboer? Hier net om de hoek. Hij was zo’n aardige man, altijd een grapje en een vriendelijk woord en zijn groenten waren piekfijn en elke dag vers. Ze hebben zijn winkel vernield. Waarom? Het pand staat nu leeg en waar is de man zelf gebleven en zijn familie? Verdwenen. Weg.’

‘Geen flauw idee waar ze gebleven zijn, maar hij was nu eenmaal wel een Jood. Hoewel, ik had eigenlijk vroeger nooit iets tegen Joden, maar als je de krant leest of naar de radio luistert is alle ellende in ons land toch wel door de Joden veroorzaakt. Het is nu 1936, de oorlog en de depressie zijn allang voorbij en het land is nog steeds arm.’

‘Och Albert, heeft die groenteboer jou ooit iets gedaan? Het komt allemaal door die Hitler en zijn kliek. Zij hitsen de mensen op, iedereen gelooft die verhalen zo

langzamerhand en het hele volk loopt als een kudde makke lammeren achter de partij aan en allen roepen om het hardst *Sieg heil, mein Führer.*'

Gemmeker keek geschrokken om zich heen en hield een vinger voor zijn mond.

'Stil nou! Pas op met wat je zegt en zeg zulke dingen vooral niet buiten deze kamer. Voor je het weet word je opgepakt. De buurman is misschien wel lid van de Partij. We moeten ook aan mijn carrière denken. Ik weet trouwens niet of ik als ambtenaar op kantoor aan de zijlijn kan blijven staan,'

zuchtte Albert demonstratief.

'Hoe bedoel je? Natuurlijk kun je dat. Jij bent toch intelligent. Intelligentier dan al die stommelingen die achter de nazi's aanlopen. Of denk je ook al niet meer na?'

Gemmeker wist, dat hij zelf best slim was. Daarom was hij ook met een intelligente vrouw getrouwd. Hij had bewondering voor haar. Hij wist dat zij gelijk had, maar wat moest hij doen? Natuurlijk had hij over de toekomst nagedacht. Maar moest hij alles opgeven? Hij had een goeie baan en zeker ook kansen op promotie.

'De politie en de *Gestapo* worden samengevoegd, heb ik vandaag te horen gekregen. Onder het bevel van de *Gestapo.*'

Hij zuchtte weer heel diep en hoorbaar.

'Dan moet je ontslag nemen,'

reageerde zijn vrouw fel.

'Daar heb ik wel even aan gedacht. Maar wat moeten we dan? Waar moeten we van leven?'

Zijn vrouw keek hem verontwaardigd aan.

'Natuurlijk is dat niet makkelijk. Maar je bent toch katholiek net als ik. Hoe kun je dat met je geloof in overeenstemming brengen? Samenwerken met dat stelletje

barbaren. Wat moet ik tegen mijnheer pastoor zeggen? Mijn man werkt bij de *Gestapo*?

Ze begon zachtjes te snikken. Gemmeker drukte zijn sigaret uit en liep naar haar toe, streelde over haar lange bruine haren.

‘Ik heb er lang over nagedacht, echt, maar ik kan niet anders. Het is het beste voor ons. Ik heb een administratieve baan, als ik niet te veel opval zit ik daar goed. Ik weet zeker dat ik promotie kan maken en dat is goed voor mij en ook voor jou. Natuurlijk is het niet goed wat er met de Joden gebeurt. Maar dat is toch niet ons probleem. Trouwens, heeft mijnheer pastoor, of de bisschop, of de paus, iets voor de Joden gedaan? Kom laten we er over ophouden. We moeten voor onszelf zorgen en dat is in deze tijd al moeilijk genoeg.’

Teleurgesteld keek zijn vrouw hem aan en dacht: Is dat mijn echtgenoot? Een meeloper, een opportunist. Ze stond op en liep de kamer uit. Gemmeker zuchtte nog eens. Waarom wilde zijn vrouw niet begrijpen dat hij geen andere keuze had.

6

Max Ehrlich slenterde met zijn lange zwarte mantel en hagelwitte sjaal eenzaam over de *Kudamm* en mijmerde voor zich heen. De bomen stonden nog vol in het blad en gaven de brede boulevard een frivool aanzien, zoals altijd. Hij voelde zich in Berlijn helemaal thuis. Hij was weliswaar in het mooie Dresden geboren maar kende elke filmstudio en elk nog zo kleine cabaret in het bruisende Berlijn. Iedereen in Duitsland kende hem trouwens ook. Hij had een prachtige carrière gemaakt als filmregisseur en trok ook in deze moeilijke tijd nog volle zalen als cabaretier.

Jammer genoeg was de stad niet meer zoals vroeger. Niets was meer zoals vroeger, dacht hij steeds vaker.

Heel Berlijn leek in de goeie ouwe tijd één groot cabaret. Zodra de avond viel begon de stad echt te leven. De bontgekleurde neonlichtreclames op de *Kurfürstendamm* flitsten aan en de vele theaters en cabarets probeerden elkaar te overtreffen met de namen van beroemde artiesten. De danszalen gingen open, flarden van charleston en tangomuziek en uitgelaten stemmen lokten voorbijgangers naar binnen. In de vele zijstraten waren donkere jazzkelders waar de nieuwste swing en bebop klonk.

Na een voorstelling ging Max graag nog met collega's of vrienden in een van de vele kroegen een biertje drinken. Ze discussieerden tot diep in de nacht over kunst, cabaret en politiek. Niemand nam een blad voor de mond. Dat waren mooie tijden, toen. Hij haalde diep adem, de lucht was nog vrij voor iedereen.

Nu was zijn wereld en zijn leven anders geworden, bedacht Ehrlich somber. Nadat Hitler in 1933 aan de macht was gekomen, drong Charlotte, zijn vrouw, erop aan dat zij beiden net als vele van zijn Joodse collega's zouden emigreren naar een voor Joden veilig land. Dat hadden ze met pijn in het hart gedaan. Ze waren aanvankelijk naar Wenen uitgeweken, waar hij met open armen werd ontvangen door zijn vriend Willy Rosen en andere collega's. Met de *Nelson Revue* trokken zij volle zalen, maar steeds vaker verstoorden opgehitste toeschouwers de voorstelling en brulden

'Juden raus!'

Na nog een paar voorstellingen in Zwitserland besloot het hele gezelschap verder naar Nederland te trekken. Daar bloeide in Amsterdam en ook in Scheveningen het

theaterleven nog in volle vrijheid. In het altijd neutrale kleine landje waren ze veilig voor de furie van Hitler. Hier konden ze vrij ademen en genieten van hun leven en van de kunst, die ze liefhadden.

Maar Ehrlich kreeg al snel *Heimweh* naar Berlijn. Na een van de vele avondvoorstellingen in Amsterdam liep hij met zijn vriend Willy Rosen doelloos langs de gracht. Ze spraken niet veel, ieder was met zijn eigen gedachten bezig. Hij herinnerde zich die avond nog goed. Verstrooid had hij gevraagd,

‘Waar zijn we eigenlijk, moeten we niet langzamerhand terug?’

‘We zijn bijna aan het einde van de Herengracht.’

Weer zwegen ze beiden, het was een ongemakkelijke stilte.

‘Daar aan de overkant op de hoek is een kroeg,’ wees Willy. ‘Café Pelle. Daar gaan we nu naar toe, drinken een bier en jij vertelt me wat je dwars zit.’

Aan de tap zaten nog een paar late klanten. Ze speelden met dobbelstenen in een bruin leren beker, die ze telkens met een grote klap op de bar sloegen. Ze hadden zo te horen, veel plezier en al een paar glaasjes op. Nadat de kastelein de glazen op de bierviltjes had gezet, vroeg Willy weer aan Max:

‘Nou vertel eens, wat bedrukt je.’

Hij nam bedachtzaam een grote slok bier en veegde het schuim van zijn lippen.

‘Ik heb *Heimweh*. Amsterdam is een geweldige stad, maar *ich bin ein Berliner*.’

‘Maar wel een Joodse *Berliner* en dat zul je altijd blijven.’

Willy had moeite zijn stem niet te verheffen. Maar Ehrlich lette er niet op en ging al door.

‘Het kan toch niet dat het hele Duitse volk ons in de steek laat. Het zijn onze landgenoten, die dezelfde taal spreken, met wie wij gelachen en gehuild hebben. De regering is niet de meerderheid van het volk en de nazi’s binden al wat in. De regering heeft kortgeleden bepaald dat Joden in Duitsland weer mogen optreden als ze lid worden van de *Kulturbund*. Ze hebben mij een positie in het bestuur aangeboden voor de afdeling *Kleinkunst*. We mogen als Joden weer meedoen. Ik wil weer in Berlijn optreden. Daar ligt mijn hart. Ik heb besloten terug te gaan.’

Willy schudde zijn hoofd.

‘Laat je toch niets wijs maken. Natuurlijk staat niet het hele Duitse volk achter de *Führer*. Maar het gaat wel gebeuren. Ze lokken jou en vele anderen met mooie praatjes. De nazi’s zeggen dat de Joden aan alles schuld zijn en daarom aan banden gelegd moeten worden, dat begrijpt het volk nog wel. Het volk heeft daar vrede mee, is het daar zelfs mee eens. Verder dan hier en daar wat noodzakelijke beperkingen voor de Joden, zegt de regering, gaan ze niet. En iedereen gelooft wat ze zeggen. Jij ook. Maar let op mijn woorden, ze gaan voorzichtig te werk, stapje voor stapje steeds iets verder. Ze hebben een plan en zonder dat jij het merkt, loop je steeds verder in de fuik. Wat dacht je waarom ze een minister voor propaganda hebben. Propaganda is geen waarheid, integendeel, het is de gefingeerde waarheid van de macht. Goebbels zal met list en bedrog het Duitse volk achter het plan brengen. De doorsnee Duitser is makkelijk te beïnvloeden, geef hem een biertje en zijn kaartavond en hij is voor elk plan te winnen. Zeg hem tien keer hetzelfde en hij gelooft dat het de waarheid is en hij zal dat als zijn eigen mening uitspreken. Wij als Joden zijn gewend overal vraagtekens bij te zetten, over alles en nog wat te discussiëren. De Duitser houdt daar

niet van. Ze hebben liever allemaal dezelfde mening, of dat nu een foute of goede mening is, maakt niet uit. De Duitser is een kuddedier. Wat zeg ik, de Duitser, nee, de mens is in wezen een kuddedier! Uit gemakzucht. Geef hem een leider met een ideologie of geloof en de mens loopt leuzen schreeuwend en vlaggen zwaaiend achter hem aan. Man, neem me niet kwalijk. Ik begin me op te winden. Kastelein! Graag nog twee pils!’

Met stijgende verbazing had Max geluisterd. Nog nooit had hij de grappenmaker en liedjeszanger Willy Rosen zo betrokken horen praten over een politiek onderwerp. Willy, de ras optimist, was een echte zwartkijker geworden. Iedereen probeert misschien toch redenen voor zijn standpunt te vinden, dacht hij. Hijzelf volgde de situatie in Duitsland op de voet. Het is waar, in 1933 was het even schrikken geweest voor hem toen de nazi's aan de macht kwamen. Veel mensen geloofden inderdaad, daar had Willy gelijk in, wat Hitler en zijn trawanten verkondigden. De Joden waren er schuld aan dat Duitsland de oorlog had verloren, de Joden hadden er schuld aan dat het zo slecht met Duitsland ging, de Joden hitsten de omringende landen tegen Duitsland op. Maar op den duur zouden de mensen toch wel de onzin daarvan gaan inzien. Hij had familieleden die in de oorlog voor het vaderland mee hadden gevochten. Er waren toch genoeg Joden die het IJzeren Kruis hadden gekregen voor dapperheid in de *Grote Oorlog*. Hij was toch zelf Jood en had alles voor zijn land en zijn geliefde Berlijn over. Eigenlijk had hij geen zin in een discussie met zijn vriend Willy over dit onderwerp. Was hij al zo Duits geworden?

‘Willy ik begrijp best wat je zegt, maar ik denk dat het uiteindelijk allemaal wel mee zal vallen. Mijn besluit staat

vast. Ik ga terug naar Berlijn en ga daar weer optreden. Ik hoop dat je af en toe op bezoek komt en samen met mij op de *Bühne* wil staan.'

Willy Rosen hief plechtig het glas.

'Vanzelfsprekend. Je bent een stomme kerel, maar ik laat een vriend toch niet in de kou staan. Proost.'

Nu hij hier eenzaam door Berlijn liep en aan die laatste avond met Willy Rosen terugdacht, voelde hij zich ontheemd, maar Berlijn hadden ze ondanks alles nog niet helemaal van hem af kunnen pakken. Hij hield van zijn stad.

7

'Heb je het personeelsblad al gezien? Hier, moet je lezen,'

riep Max en zwaaide met de *Bij en Korf*.

Het debuut van The Bijko Rhythm Stompers, bestaande uit de heren Bob Beek, Max Kannewasser, Max Meents en Nol van Wesel was een openbaring en hield tevens een belofte in voor de toekomst, want deze jonge mannen, die een storm van bijval oogstten, zullen als nieuwe steunpilaren van De Zwerm nog dikwijls onze personeelsavonden opluisteren. Exelsior, jongens!

'Is dat niet prachtig?'

Hij pakte Nol bij zijn heupen en maakte een rondedansje.

'Laat me nog eens lezen,'

vroeg Nol hijgend. Snel las hij de tekst.

'Ja, het applaus was inderdaad mooi,'
gaf Nol glunderend toe.

‘Mooi? Mooi?’ brulde Max, ‘het was een storm van bijval, man!’

Hij keek ineens nadenkend en voegde er aarzelend aan toe.

‘Ik weet alleen niet of ik er volgend jaar nog bij ben.’

Nol keek hem vragend aan.

‘Hoe bedoel je, misschien ben ik er volgend jaar niet meer bij?’

Max aarzelde weer. Och, waarom zou hij zijn plannen niet nu al aan z'n beste vriend vertellen. Na hun optreden op het personeelsfeest van *De Zwerm* zag hij opeens een mogelijkheid om zijn droom waar te maken. Hij vond zijn baantje bij de Bijenkorf best wel leuk, maar hij wilde niet oud worden als verkoper op de afdeling witgoed bij de Bijenkorf en na vijfentwintig jaar trouwe dienst met vrouw en kinderen door de directie worden ontvangen met koffie en gebak en dan een gouden speldje op zijn revers gespeld krijgen. Hij leefde pas op in het weekend, als hij achter de microfoon stond als zanger bij de *The Merry Makers*. Hij genoot als hij de bezoekers in de danszaal zag die op de muziek van de band plezier hadden. De meisjes, die naar hem op het podium keken en verlegen het hoofd omdraaiden als hij een knipoog gaf. Toch wilde hij niet alleen maar een zanger bij een band zijn. Hij wilde meer, hij wilde het middelpunt zijn, een echte artiest, een beroemde kunstenaar wilde hij worden. Iets jazz-achtig moest zijn muziek worden, maar dan wel anders, meer swing uit de polder. Hij zong nu bij de band Amerikaanse jazz, eigenlijk meer dansmuziek, maar dat was het niet wat hij wilde. Wat hij nou precies wilde, wist hij nog niet.

Met een stortvloed van woorden alsof er geen tijd genoeg meer was om al zijn dromen en idealen op een ordelijke manier te vertellen, overdonderde hij Nol, die met open

mond had geluisterd. Max haalde diep adem en zei nu rustig

‘We kunnen dit samen doen. Als duo bedoel ik. Jij speelt gitaar en samen zingen we. Wat vind je ervan?’

Nol lachte luid. Hij had ook wel eens nagedacht over de toekomst. Hij wilde niet net zo worden als mijnheer Spapens. Een leven lang calculaties maken en eindigen in een stofjas en niet meer weten waarom je eigenlijk zit te rekenen. Nee, zo stelde hij zich het leven niet voor. Maar artiest worden? Daar had hij nog nooit aan gedacht. Ha, ha, zulke plannen kon alleen Max hebben. Hoewel..., waarom eigenlijk niet? Als we op de personeelsavond succes hebben, dan kunnen we ook best ergens anders optreden. Alleen, als we die richting opgaan, moeten we het ook goed aanpakken. Met een diepe rimpel in zijn voorhoofd keek hij zijn vriend aan.

‘Je overvalt me met je wilde plannen. Ik wil net als jij ook niet eeuwig bij de Bijenkorf werken, daarvoor is het leven te waardevol. Maar ik wil er goed over nadenken, nadenken over wat ik wil. Als we jouw idee uitvoeren, moeten we ook gegarandeerd succes hebben. Er zijn al zoveel goede artiesten in Nederland. Als we voor zo’n toekomst kiezen, moeten we ervoor zorgen dat we beter zijn dan al die anderen. We moeten ons onderscheiden, anders zijn, een eigen geluid hebben. Niet zomaar, pats boem, hier zijn we en wat vinden jullie ervan.’

Hij bleef even stil en probeerde orde in zijn gedachten aan te brengen.

‘Weet je wat. Laten we hier allebei goed over nadenken. Woensdagavond biljarten we niet, maar we gaan in de hoek van het café aan het kleine tafeltje zitten, nemen een biertje en kijken hoe we jouw plan zouden kunnen aanpakken.’

Max wist dat Nol nooit iets zomaar impulsief deed. Zijn vriend had tijd nodig om aan een nieuw idee te wennen en ging nooit over één nacht ijs. Hij wel. Als kind was hij vaak door het ijs gezakt. Nol nooit. Maar als Nol iets deed, ging hij er ook honderd procent voor. Hij deed nog een poging.

‘Kun je nou nooit eens iets doen zonder eerst dagen na te denken.’

Hij zag dat Nol zijn wenkbrauwen optrok en begreep dat hij niet verder moest aandringen.

‘Goed, goed, maar misschien kunnen we woensdag wel eerst nog een partijtje tien van rood spelen. Dan hebben we de hele rest van de avond nog om plannen te maken. Na een biertje en een partijtje biljart praat het makkelijker.’

8

Max liet zich op een stoel ploffen aan het tafeltje in de verste hoek van café Van Klaveren en riep.

‘Bas, twee pilsjes graag! Nol betaalt. Zoals altijd.’

‘Gelukkig kun je beter denken dan biljarten. Anders had ik er niet veel fiducia in om met jou beroemd te worden.’

De kastelein moest even wachten omdat een nieuwe biljarter aanlegde en de uitstekende keu zijn weg versperde en zette daarna twee schuimende glazen bier op tafel.

Nol negeerde de opmerkingen van Max.

‘Met denken kun je meer geld verdienen dan met biljarten. Dat biertje betaal ik graag, maar laat het denken dan maar liever aan mij over. Ik heb laatst al gezegd dat er zoveel goeie artiesten in Nederland zijn, ook heel goeie duo’s. We moeten echt iets totaal anders bedenken dan wat anderen brengen. We moeten ons enerzijds onderscheiden, maar de stijl moet anderzijds ook bij ons passen.’

Max dacht even na over wat Nol gezegd had.